

EMMANUELLE PONS

De la robie la asilare

Situația țiganilor din România nu poate fi înțeleasă fără o punere în perspectivă istorică a condiției lor de robi, care a durat pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. Robia romilor a lăsat, într-adevăr, urme vizibile și azi atît în structura și localizarea diverselor grupuri de țigani, cît și în relația lor cu societatea și cu autoritățile.

Originile robiei

Opiniile sînt divergente în ceea ce privește momentul sosirii țiganilor pe teritoriul actual al României. Conform studiului întreprins în 1837 de istoricul și diplomatul Mihail Kogălniceanu², țiganii, originari din India, ar fi ajuns în Moldova în 1417, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Din acest principat, ei s-ar fi răspîndit apoi în Țara Românească, Transilvania, Ungaria și în restul Europei. Alți autori (Paul Bataillard – *Nouvelles Recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohemiens en Europe*, Paris, 1849; Popp Serbo-ianu – *Les Tsiganes*, Payot, Paris, 1930; Francois Vaux de Foletier – *Miile Ans d'histoire des Tsiganes*, Fayard, Paris,

Țigani din România

1970) datează sosirea lor pe aceste meleaguri chiar înainte de anul 1300.

În plus, prezența țiganilor este atestată în două documente – unul din 1385 și celălalt din 1387 – referitoare la două donații: una către mănăstirea Vodița, cealaltă către mănăstirea Tismana. Ultimul document emană de la Mircea cel Bătrîn și confirmă o donație făcută anterior de unul dintre predecesorii săi:

«[...] Io, Mircea Voievod, întăresc darul răposatului meu unchi, Vladislav Voievod, către mănăstirea Sfântul Anton din Vodița: satul Jidovștița, livezile din Bahnino, morile de pe Bistrița și patruzeci de familii de țigani.»

Potrivit acestui document, la acea epocă înrobirea țiganilor avusese deja loc. B. P. Hasdeu³ a demonstrat că donațiile către mănăstirile Vodița și Tismana, atestate prin documentele din 1385 și 1387, au fost făcute «...în aceeași perioadă în care suveranul sîrb (Ștefan Dușan) dăruia și el un număr de țigani mănăstirii Sfinților Arhangheli din Prizren, adică pe la 1348...», ceea ce îl face pe istoricul român să avanseze anul 1300 ca dată probabilă a sosirii țiganilor în Europa.

Originile înrobirii țiganilor sînt obscure. Unii cred că țigani, prizonieri de război ai tătarilor (de unde și numele lor de «micii tătari»), i-ar fi urmat pe aceștia pînă la țărmul Dunării, în timpul invaziilor mongole din secolul al XIII-lea. După ce au fost înfrînți, tătarii ar fi devenit la rîndul lor robi, iar starea țiganilor nu s-ar fi schimbat.

Alte ipoteze privind începuturile procesului de înrobire a țiganilor invocă motive de natură economică. În contextul crizei economice provocate de înaintarea otomană către

Constantinopol și de diminuarea comerțului cu Orientul Mijlociu, o mână de lucru abundentă și gratuită s-ar fi dovedit indispensabilă redresării economice.

«Închiderea drumurilor comerciale, nevoia permanentă de a hrăni oștirea și populația au început să apese din greu economia, iar constituirea unei forțe de muncă gratuite și de mari proporții a devenit o necesitate. Au început să se ia măsuri pentru a-i reține pe țigani pe loc, într-atât erau de indispensabili economiei.»⁴

După cruciade, extinderea comerțului – care îmbogățise țărănia și provocase apariția unui soi de clasă de mijloc – cerea constituirea unei forțe de muncă cât mai ieftine. Țăranii nu erau destul de numeroși și, mai ales, nu erau atât de buni artizani ca țiganii, care practicau tot felul de meșteșuguri, îndeosebi pe cele de fierari (potcovari), zidari și cărămidari⁵. Ei fiind prin excelență nomazi, cel mai bun mijloc de a-i obliga să se fixeze era să li se suprimă independența.

În vreme ce majoritatea țărilor europene îi alungau pe țigani dincolo de granițele lor, cele două Principate Române, Moldova și Țara Românească, le-au interzis acestora să părăsească teritoriul și i-au luat în robie.

Situația țiganilor în Transilvania, Moldova și Țara Românească

În Transilvania secolului al XVIII-lea, «despotismul luminat» îi determină pe unii suverani să se intereseze de soarta țiganilor nu numai pentru a garanta siguranța propriu-

Țigani din România

lui popor, ci și pentru a îmbunătăți condițiile de trai ale acestora și a face să dispară totodată comportamentele considerate ca primitive. Frederic al II-lea în Prusia, împărăteasa Maria-Tereza (în 1768 și 1773) și fiul ei, împăratul Iosif al II-lea (în 1782), în Imperiul Habsburgic, iau o serie de măsuri menite să-i sedentarizeze pe țigani și să le șteargă tradițiile, percepute ca înapoiate.

Maria-Tereza le interzice să mai locuiască în bordeie sau în corturi și îi obligă să-și ridice locuințe fixe. Își pierd pînă și numele de țigani și sînt numiți de acum înainte «țărani noi» sau «maghiari noi». Le este interzis să-și mai vorbească propria limbă și sînt siliți să adopte dialectul și portul oamenilor din partea locului. Circulația dintr-un comitat (circumscripție administrativă și judiciară) într-altul nu mai este posibilă fără pașaport. Copiii sînt smulși din familiile lor și încredințați unor familii de țărani care să-i crească sau sînt plasați în orfelinate. Aceste măsuri nu sînt însă întotdeauna riguros aplicate și, după moartea Mariei-Tereza, unii țigani se întorc la modul lor nomad de viață.

Iosif al II-lea vrea și el să «civilizeze» țigani din Transilvania și emite în acest sens o circulară la 12 septembrie 1782. Copiii țigani sînt obligați să frecventeze școala, să urmeze un învățămînt religios, li se interzice să mai umble goi pe străzi sau să doarmă claie peste grămadă, fete și băieți, în bordeie. Cu excepția celor care se îndeletnicesc cu căutarea aurului în rîuri sau în mine, țigani nu mai au dreptul să posede cai. Orice proprietar de pămînt are obligația de a le da țiganilor aflați pe domeniul lui o bucată de pămînt pe care aceștia să o cultive, inițiindu-se astfel în muncile agricole. Comerțul și trocurile obișnuite la târgurile anuale le

sînt, începînd de acum, interzise ; pentru a se putea îndeletnici cu muzica sau cu alte ocupații specifice, ei trebuiau să-și fi îndeplinit mai întîi sarcinile agricole.

Mihail Kogălniceanu⁶ consemnează că majoritatea țiganilor din Transilvania au devenit astfel agricultori, abandonîndu-și modul nomad de viață. J. A. Vaillant constată – în *Histoire vraie des vrais Bohemiens*⁷ – că «marea majoritate a

romilor s-au stabilit în locuri fixe» și că «cei care nu au renunțat la viața lor – să nu-i zicem nomadă, ci rătăcitoare – nu plătesc impozite, dar nici nu contează pentru țară mai mult decît lupii pădurii».

Pe plan local, aceste directive sînt aplicate anarhic, iar unii țigani reușesc să scape de sedentarizarea forțată, preferînd să-și reia viața dinainte, desigur mai mizeră, dar liberă. Franaçois Vaux de Foletier povestește⁸ că, după ce au fost despărțiți de copiii lor, țiganii «au vîndut animalele și uneltele pe care le primiseră, și-au abandonat casele pentru a trăi din nou în corturi sau în bordeie, pentru a rătăci prin cîmpie ori a-și căuta adăpost în munți. Iar copiii care le fuseseră luați cu forța evadau ca să li se alăture».

Așadar, rezistența pe care au opus-o unele familii de țigani politiciii de asimilare, precum și dificultatea de a pune în practică diverse reglementări au permis să se evite o rup-tură antropologică totală și dispariția activităților tradiționale⁹.

Moldova și Țara Românească aparțineau aceluși tip de societate agrară compusă dintr-un mic număr de boieri deținători de pămînturi și o majoritate de țărani aserviți încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. În schimbul dreptului de

Țigani din România

a cultiva pământul, țăranii datorau anumite munci și taxe anuale și erau siliți la tot soiul de corvezi.

Țigani și-au pierdut libertatea foarte devreme și au devenit robii domnitorului (țigani domniei), ai clerului și ai boierilor. Așa cum spune Vaillant¹⁰, «dacă țăranul este șerb, țiganul este întru totul rob...», «statul îi vinde [pe țigani], particularii îi cumpără, iar călugării stau și ei cu mâna-ntinsă».

În Moldova și Țara Românească, țigani erau supuși unor legi asemănătoare celor din Transilvania. După Codul civil care funcționa în Moldova anului 1833¹¹, autoritatea stăpînului nu se întindea atît asupra vieții robului, cît, mai curînd, asupra bunurilor sale. Se prevedea, de asemenea, că «robul nu e întru nimic privit ca un lucru, ci, atîta timp cît acțiunile, angajamentele, drepturile și obligațiile sale se referă la alții și nu la stăpînul lui, este privit ca o persoană, și, ca atare, robul este supus legilor țării și este apărut de ele».

Căsătoriile între oameni liberi și robi erau interzise. Se prevedea totuși ca, dacă un om liber s-a căsătorit din neștiință cu o roabă, legătura lor să fie îngăduită dacă el răs-cumpără roaba de la stăpîn. Dacă, dimpotrivă, s-a căsătorit în cunoștință de cauză cu o roabă, va fi obligat să se despartă și să plătească o amendă echivalentă cu prețul roabei, dacă stăpînul acesteia nu dorește să o elibereze sau să o vîndă. Un stăpîn care îngăduie unuia sau uneia dintre robii lui să se căsătorească cu un om liber îl eliberează prin chiar această permisiune pe respectivul rob.

«Copiii născuți dintr-o astfel de căsătorie sînt recunoscuți pentru totdeauna ca liberi [...], pentru că libertatea atîrnă totdeauna mai greu și pentru că filantropia prevalează în ast-

fel de cazuri, atît în virtutea legii ecleziastice, cît și în virtutea legii naturale.»

Căsătoriile între robi nu puteau avea loc fără încuviințarea stăpînului, care trebuia, de asemenea, înștiințat atunci cînd unul dintre ei primea sau refuza o moștenire. Dreptul cutumiar îngăduia ca și robul să dețină o casă, o grădină sau chiar o prăvălioară, dar nu era permis ca el să aibă în posesie

o fermă sau pămînturi întinse.

Proprietarii își puteau dărui, lăsa moștenire, schimba ori vinde robii care le aparțineau. Prețul lor se fixa la tribunal, în funcție de vîrstă și de competență. În general, țiganii erau vînduți în grupuri corespunzînd unei familii sau unui ansamblu de familii, iar un cuplu aparținea întotdeauna aceluiași stăpîn. Se întîmpla uneori ca țiganii liberi să se vîndă ei înșiși pentru a scăpa de foame sau pentru a evita pedepse grele. Astfel, pentru a scăpa de spînzurătoare, un țigan care forase zece cai a ales să se vîndă, el și familia lui, mănăstirii Strehaiia, care, în schimbul lor, a plătit ispravnicului treizeci de galbeni¹². Actele de donație erau și ele numeroase: drept exemplu, putem cita cazul lui Alexandru Ioan Mavrocordat, care a dăruiat unui boier scăpătat patru familii de țigani. Chiar și datoriile puteau fi plătite în țigani¹³. Sensibili la fru-

musețea țigăncilor, stăpînii profitau adesea de statutul roabe-

lor, abuzînd de cele tinere. Nu aveau drept de viață și de moarte asupra robilor lor, dar îi puteau bate și întemnița, ceea ce nu se dădeau în lături să facă. Kogălniceanu descrie unul dintre supliciile la care erau supuși țiganii robi atunci cînd greșeau: «Acest soi de tortură extrem de crudă constă în lovirea tălpilor cu nuiiele, picioarele fiind legate de un drug pe care doi oameni îl țin ridicat, astfel încît cel bătut să

Țigani din România

nu se poată sprijini de pământ decît cu capul și umerii. Această caznă este acum în afara legii.»

În ciuda pedepselor la care se expuneau, fuga peste graniță, mai ales în Serbia, era frecventă. Numeroși scriitori și pictori au zugrăvit mizeria traiului țiganilor în Principatele dunărene. În *Histoire vraie des vrais Bohémiens*, Vaillant descrie

condițiile abrutizante de viață ale țiganilor pe care i-a întîlnit de-a lungul călătoriilor sale : «Cine sînt oare acele dobitoace pe care le zăresc în negura înserării? Umblă de colo-colo cînd în patru labe, ca șobolanii, cînd în două picioare, ca maimuțele; după cum se apleacă sau se ridică, îmi par de aici pigmei sau uriași, cîrțițe sau urși... Doamne sfinte, sînt oameni, sînt țigani! Sînt șase, plus un băiețandru care îi supraveghează. Scot nisip din rîu. Trupurile le sînt spoite cu un strat gros de smoală, poartă lanțuri de fier la picioare și jug la gît. Inelul jugului are trei vîrfuri lungi care îi împiedică să-și sprijine de el capul.»

Prejudecățile cu privire la țigani erau deja puternic înrădăcinate în mentalități și slujeau la justificarea condiției de robi la care erau supuși. Erau acuzați, între altele, de antropofagie și exista chiar temerea că, la sfîrșitul lumii, țiganii aveau să-l cheme pe Antihrist, care îi va măcelări pe creștini și le va mînce copiii!

Țigani domniei se împărțeau în patru categorii. Prima este cea a «zlătarilor» sau «aurarilor», singurii abilitați să caute aur în rîuri și în stîncă muntelui, privilegiu plătit doamnei țării cu cîteva livre de aur. «Ursarii », sau îmblînziții de urși, umblau din tîrg în tîrg și plăteau un tribut anual statului. «Lingurarii», sau «rudarii», fabricau obiecte din lemn și vărsau statului același tribut ca și ursarii. «Lăieșii»

(cei din șatră) puteau rătăci în voie pe întreg teritoriul țării în schimbul unui bir anual. Pentru Kogălniceanu, aceștia erau «oameni fără căpăți», care «nu se hrănesc decât din jafuri și pradă». În general, țiganii domniei nu aveau locuințe stabile și se bucurau de o oarecare independență. Unora dintre ei li se întâmpla chiar să muncească în propriul lor beneficiu.

Țiganii la stăpîn, aparținînd mănăstirilor și boierilor, se împărțeau în două categorii: «lăieși» și «vătrași» (cei de pe lîngă casă). După domnitor, mănăstirile dețineau cel mai mare număr de robi. Vătrașii includeau țiganii «de curte» și țiganii «de ogor». Primii erau folosiți ca slugi sau ca meșteșugari. Aveau însărcinări din cele mai diverse, cum ar fi cea de vizitiu, sticlă, rotar, cărămidar, tîmplar, țesător, croitor, blănar sau cizmar. Femeile o ajutau pe stăpîna casei, lucrînd ca servitoare, lenjerese sau bucătărese. Darurile artistice ale țiganilor erau și ele apreciate de stăpîni, care își adunau în preajmă numeroși lăutari. În ceea ce-i privește pe țiganii de ogor, ei erau siliți să muncească pămîntul ca agricultori, grădinari, pădurari. Spre deosebire de țiganii domniei, vătrași s-au sedentarizat, iar mulți dintre ei «și-au uitat complet limba, au pierdut obiceiurile și tradițiile fraților lor nomazi»¹⁴. Ca și domnia, stăpîni paroculari dețineau lăieși care se deplasau cu ușurință și plăceau un bir mănăstirii sau boierului de care depindeau. În funcție de meseriile pe care le exercitau, ei se asociau într-un număr de corporații.

În Principate existau și țigani liberi. Ei erau fie lăutari, fie așa-numiții «netoți», care trăiau în stare de sălbăticie prin munți sau păduri. După părerea lui Marcel Courthiade¹⁵,

Țigani din România

lingvist specialist în limba romani și secretar adjunct al Uniunii Internaționale pentru Europa «Rromani Baxt», «ei sînt cei care, în 1833, riscînd să fie capturați după revizuirea Codului penal de către Pavel Kiseleff, au intrat în gherilă contra puterii, luptînd pînă la abolirea sclaviei».

Sub influența Europei Luminilor, unii boieri au început să-și elibereze ei înșiși robii, contribuind astfel, încetul cu încetul, la dezvoltarea mișcării antisclavagiste.

Dezrobirea

Începînd de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, au fost adoptate mai multe reforme pentru îmbunătățirea sorții țiganilor. Domnitorul Grigore Alexandru Ghica era revoltat de felul în care sînt tratați aceștia. O reglementare din 1785 interzice astfel separarea fraților și surorilor prin distribuirea lor la mai mulți stăpîni, dar interzice și căsătoriile mixte, pentru a evita înrobirea românilor.

Robia este, desigur, menținută în codurile românești de la începutul secolului al XIX-lea, dar drepturile stăpînilor sînt întrucîtva reduse. Puțin cîte puțin, ideile liberale ale Occidentului își croiesc drum și, în 1837, divanul Țării Românești dezrobește țiganii care aparțineau statului, colonizîndu-i în satele boierești. Țigani primesc pămînturi arabile și sînt tratați de acum înainte ca țărani liberi.

Cîtiva ani mai tîrziu, în Moldova, domnitorul Sturdza urmează exemplul domnitorului Ghica din Țara Românească și, la 31 ianuarie 1844, prezintă Adunării Obștești un proiect de abolire a robiei pentru țiganii clerului și pentru

cei care practică meserii în orașe: «Rromii cu domiciliu, aparținând clerului, odată sloboziți, intră în clasa celorlalți locuitori slobozi; se vor bucura de aceleași drepturi cu aceștia și își vor îndeplini obligațiile legate de proprietate, conform legii; vor fi, de asemenea, obligați să achite aceleași taxe ca și ceilalți contribuabili.

Rromii care practică meserii la oraș sînt, de asemenea, sloboziți [...] și intră în clasa plătitorilor de capitație, pe măsura mijloacelor lor și conform regulilor privitoare la plătitorii de capitație ai orașului. În virtutea acestor principii, rromii aparținând clerului sînt considerați de acum înainte ca și ceilalți oameni și vor avea dreptul de a se căsători cu moldovenii. În plus, cota taxelor ce le revin va fi încasată de trezoreria țării, fără a se confunda cu alte venituri ale statului, slujind exclusiv la dezrobirea celor de care proprietarii lor vor dori să se lepede.»¹⁶

Proiectul este votat și, la puțin timp după aceea, prințul Bibescu eliberează, la rîndul său, robii clerului din Țara Românească. Nu mai rămîn robi decît țiganii care aparțineau boierilor. Influența de ideile liberale și republicane venite din Franța, conducătorii Revoluției de la 1848 sînt mișcați de soarta țiganilor și cîțiva intelectuali publică studii și mărturii despre această comunitate. Unul dintre aceștia este istoricul și diplomatul Mihail Kogălniceanu¹⁷. Francezul Vaillant¹⁸, care era în aceeași perioadă profesor la București, are o influență deosebită asupra tinerilor români ce vor înfiptui Revoluția. În 1848, Revoluția din Țara Românească obține abolirea totală a robiei. Dar independența e de scurtă durată – pătrunzînd în Țările Române, rușii și turcii vor reinstaura robia. Tulburat de sinuciderea unui tînăr bucătar

Țigani din România

țigan care își luase viața pentru că nu putuse fi slobozit ca să ia în căsătorie o tânără liberă¹⁹, domnitorul Grigore Ghica hotărăște, în decembrie 1855, eliberarea tuturor țiganilor din Moldova. Într-un mesaj adresat Adunării Obștești, el declară: «Într-un moment când întreaga Europă arată un atât de viu interes față de Principate și reflectează la viitorul lor, este de datoria noastră să facem și noi un pas către el. S-au scurs ani și ani de când sclavia a fost abolită în toate țările civilizate ale Lumii Vechi. Doar Principatele moldo-valahe au păstrat această relicvă dezonorantă a unei societăți barbare; doar în Principatele noastre sclavia mai face parte din ordinea socială!»

În februarie 1856, domnitorul Barbu Știrbei încheie eliberarea țiganilor din Țara Românească, obținând votarea slobozirii celor care aparțineau persoanelor particulare. Acum nu mai existau țigani robi nici în Moldova, nici în Țara Românească, iar Alexandru Ioan Cuza, primul domnitor aflat în fruntea Principatelor Române Unite (1859), se va strădui să șteargă și ultimele urme ale robiei. Odată liberi, unii țigani aleg să lucreze mai departe pentru foștii lor stăpâni; alții își încearcă norocul aiurea, dar foamea îi mână curind înapoi. Mulți dintre ei se așază în satele din jurul mănăstirilor și pe lângă curțile boierești.

În prezent, sechelele robiei sînt încă vizibile la populația țigănească. Secole întregi de aservire au știrbit încrederea țiganilor în propriul viitor, le-au șubrezit spiritul de inițiativă, dinamismul și au generat un soi de fatalism în fața evenimentelor, mergînd de la resemnare pînă la agresivitate²⁰. Actualele diferențe dintre grupuri decurg și ele din vechile clasificări și ocupații ale robilor, după cum aceștia

De la robie la asimilare

aparțineau boierilor, mănăstirilor sau domniei. Robia e încă prezentă în mentalități și continuă să influențeze modul în care «gadze» privesc această comunitate. Rasismul și prejudecățile unui mare număr de români își au originea în această perioadă a istoriei; identitatea țigănească este adesea percepută în termeni de inferioritate și în zilele noastre.

Note

2. Mihail KOGĂLNICEANU – *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*, Librairie de B. Behr, Berlin, 1837.
3. B. P. HASDEU — *Arhiva istorică a României*, tomul III, București, 1867.
4. Ian HANCOCK – *The Pariah Syndrome*, citat de Claire Auzias în lucrarea sa, *Les Familles roms d'Europe de l'Est*, IDEF, Paris, 1994.
5. François Vaux de FOLETIER — «L'esclavage des Tsiganes dans les principautés roumaines», in *Etudes tsiganes*, nr. 2-3, 1970.
6. Mihail KOGĂLNICEANU, *op. cit.*
7. J. A. VAILLANT – *Les Rômes. Histoire vraie des vrais Bohémiens*, E. Dentru, Librairie-Éditeur, Paris, 1857.
8. François Vaux de FOLETIER, *Mille Ans d'histoire des Tsiganes*, Fayard, Paris, 1970.
9. Henriette ASSÉO – *Les Tsiganes, une destinée européenne*, Découvertes-Gallimard, Paris, 1994.
10. J. A. VAILLANT, *op. cit.*
11. Mihail KOGĂLNICEANU, *op. cit.*

Țigani din România

12. G. POTRA — *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939.
13. François Vaux de FOLETIER, *op. cit. (Mille Ans d'histoire...)*
14. Mihail KOGĂLNICEANU, *op. cit.*
15. Marcel COURTHIADE — «Quelques repères psychologiques dans l'histoire des Roms de l'Est», in *Les Familles roms d'Europe de l'Est*, IDEF, Paris, 1998, de Claire Auzias.
16. J. A. VAILLANT, *op. cit.*
17. Mihail KOGĂLNICEANU, *op. cit.*
18. J. A. VAILLANT, *op. cit.*
19. George SION — « Emanciparea țiganilor », in *Suvenire contemporane*, București, 1888.
20. Marcel COURTHIADE, *op. cit.*